

СЕКЦІЯ 1. ЗАГАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ; ПСИХОЛОГІЯ ОСОБИСТОСТІ

УДК 159.944.4:[159.972:17.02

DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2312-3206/2021-4-1>

КОНСТРУКТ МОРАЛЬНОЇ ТРАВМИ ТА ЙОГО КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ ЗМІСТ

Гордовська Тетяна Іванівна,

аспірант кафедри загальної та клінічної психології

Волинський національний університет імені Лесі Українки

Hordovska.Tetiana@vnu.edu.ua

<https://orcid.org/0000-0002-0445-9615>

Мета – дослідити поняття моральної травми, а також провести порівняльний аналіз із відповідними поняттями колективної травми, посттравматичного стресового розладу (ПТСР) та травматичного стресу.

Методи. У дослідженні застосовується теоретичний аналіз літератури та систематизація досліджень останніх років, узгоджених із концепцією моральної травми, включно з методами аналізу, синтезу та узагальнення.

Результати. Огляд літератури визначає ключові підходи до трактування концепції моральної травми в контексті досліджень військової травми з точки зору моралі та морального досвіду.

Висновки. Проаналізовано визначення основних понять, ключові характеристики, загальні та чіткі концептуальні ознаки моральної травми, травматичного стресу, посттравматичного стресового розладу та концепції колективної травми. Дослідження показує, що моральна травма часто узгоджується з індивідуальним та колективним контекстом, тоді як посттравматичний стресовий розлад завжди пов'язаний з індивідуальною травмою. Колективна травма часто пов'язана з історичною травмою, травмою ідентичності та культурною травмою. Ключова відмінність моральної травми порівняно з посттравматичним стресовим розладом, колективною травмою та постійним травматичним стресом узгоджується з негативними моральними емоціями, зокрема почуттям провини, сорому, огиди, страху та тривоги.

Поняття травматичного стресу охоплює фізіологічні та психологічні реакції організму, що виникають через відчуття порушення безпеки та загрози, тоді як моральна травма стосується ушкоджень моральної совісті та цінностей людини, спричинених суб'єктивним сприйняттям та переживанням в індивідуальному досвіді ситуації як травматичної.

Результати теоретичного аналізу також указують на те, що моральну травму слід вивчати у ширшому контексті моралі, а саме через моральні стандарти, моральні судження, моральну поведінку та моральні емоції. Перспективами подальших досліджень є вивчення конструкту моральної травми в контексті психології геноциду як колективної та історичної травми, що становить методологічну основу емпіричного дослідження моральної травми як наслідку геноциду.

Ключові слова: мораль, моральна травма, ПТСР, травматичний стрес, колективна травма.

THE CONSTRUCT OF MORAL TRAUMA AND ITS CONCEPTUAL CONTENT

Hordovska Tetiana Ivanivna,

Postgraduate Student at the Department of General and Clinical Psychology

Lesya Ukrainka Volyn National University

Hordovska.Tetiana@vnu.edu.ua

<https://orcid.org/0000-0002-0445-9615>

Purpose is to explore the concept of moral trauma, as well as to carry out a comparative analysis with relevant concepts of collective trauma, Post-Traumatic Stress Disorder (PTSD) and traumatic stress.

Methods. The study applies theoretical analysis of the literature and systematization of recent studies aligned with the concept of moral trauma, including of methods of analysis, synthesis, and generalization.

Results. A review of the literature identifies key approaches to the interpretation of moral trauma concept in the context of military trauma research and research in the terms of morality and moral experiences.

Conclusions. The main concept definitions, key characteristics, common and distinct conceptual features of the moral trauma, traumatic stress, PTSD and collective trauma concepts have been analyzed. The study reveals that moral trauma is often aligned with individual and collective context, while PTSD is always connected with individual trauma. Collective trauma often relates to historic trauma, trauma of identity and cultural trauma. The key difference of moral trauma in comparison with PTSD, collective trauma and continuous traumatic stress is aligned with negative moral emotions, particularly feelings of guilt, shame, disgust, fear and anxiety.

The traumatic stress concept covers physiological and psychological reactions of the body arising from security breaches and threats feelings, while moral trauma refers to damage of moral conscience and human values caused by subjective perception and experience in the individual backgrounds of the situation as traumatic.

The results of theoretical analysis also indicate that moral trauma should be studied in the wider context of morality, namely moral standards, moral judgements, moral behaviour and moral emotions. Prospects for further research are the construct of moral trauma study in the context of the Psychology of Genocide as a collective and historical trauma, developing methodological basis for empirical research of moral trauma as a consequence of genocide.

Key words: morality, moral trauma, PTSD, traumatic stress, collective trauma.

Вступ

Термін «моральна травма» введений у 90-х роках минулого століття. Дослідники вводять нові контексти розуміння конструкту моральної травми, проте зараз не існує єдиного консенсусного визначення цього поняття (Griffin, et al., 2019). Найбільш ґрунтовні дослідження моральної травми відбулись у контексті аналізу військової травми, проте протягом останніх років збільшується кількість наукових праць, у яких конструкт моральної травми досліджується у контексті моралі. Зростання інтересу до вивчення моральної травми з метою підвищення рівня психічного здоров'я населення зумовлює виникнення потреби дослідження моральної шкоди через призму конкретних культурних та загальнолюдських цінностей, розширюючи розуміння концепції моральної травми як психологічного феномену, пов'язаного з військовою травмою (Coady, Carney, 2020).

1. Теоретичне обґрунтування проблеми

Моральна травма не класифікується як психічний розлад, проте може впливати на сфери емоційного, психологічного, поведінкового, соціального та духовного функціонування особистості. Запропоновані визначення моральної травми частково збігаються з формулюванням визначень інших психічних конструктів, як-от ПТСР, тривалий травматичний стрес, колективна травма, що суттєво ускладнює діагностику моральної травми (Farnsworth, et al., 2014). Оскільки визначення моральної травми має суттєві індивідуальні риси, важливим є розмежування цих понять, виокремлення ключових спільних та відмінних особливостей.

2. Методологія та методи

У дослідженні застосовується теоретичний аналіз літератури та систематизація досліджень останніх років, узгоджених із концепцією моральної травми, включно з методами аналізу, синтезу та узагальнення.

3. Результати та дискусії

Мораль – це диференціація намірів, рішень та дій між тими, які вважаються правильними, і тими, які вважаються неправильними (Long, Sedley, 1987). У руслі психологічних досліджень поняття моралі визначають як систему соціально-психологічних, соціально значущих усвідомлених установок особистості або соці-

альної групи, що виявляється за допомогою переконань, оцінок, самооцінок, спонукань, намірів, учинків, ліній поведінки в суспільстві, контролю і самоконтролю у спілкуванні та діяльності людей. Однією з основних функцій моралі є регуляція поведінки особистості.

Предмет моральної реальності та процесу встановлення відносин із нею відображаються у свідомості людини. За допомогою самоаналізу в особистості формується суб'єктивний образ моральної реальності. Ця сфера свідомих переживань, зміст якої складають моральне значення і моральні відносини, визначається моральною свідомістю (Колпакчи, 2019). Наразі немає універсального узгодженого визначення травми, незважаючи на її широке використання. Найбільш узгоджене визначення травми наводить Адміністрація з питань зловживання психодієтиками речовинами та психічного здоров'я США. Індивідуальна травма – це результат події, низки подій або набору обставин, які переживає окрема людина як фізично або емоційно шкідливі чи загрозливі і які мають тривалі несприятливі наслідки для функціонування особи та її фізичного, соціального, емоційного чи духовного благополуччя (Wilson, Ford, 2014).

Те, як особистість позначає, надає значення, зазнає фізичного впливу чи психологічно вражена подією, визначає, чи сприйматиметься ця подія як травматична. Ураховуючи те, що суб'єктивні переживання між людьми різняться, люди по різному реагуватимуть на подібні травматичні події. Інакше кажучи, не всі люди, які переживають потенційно травматичну подію, зазнають психологічних травм насправді (Storr, et al., 2007). Невідповідність у рівні ризику виникнення травми можна пояснити захисними факторами, які характерні для деяких осіб, дають змогу їм впоратися з травмою, а також характеристиками темпераменту та оточенням (Wingo, et al., 2014).

Те, як людина переживає травматичну подію, може бути пов'язане з низкою факторів, як-от культурні переконання особистості, наявність соціальної підтримки або те, на якій стадії розвитку людина зазнала травматичних переживань. Переживання почуття приниження, зради чи замовчування часто формують травматичні переживання (Wilson, Ford, 2012).

Люди, які пережили травматичні події, зауважили їх вплив на духовні переконання та пошук сенсу. Формування травми може відбутись під час поєднання травматичної події, досвіду особистості та афекту (Andersen, 2012).

Е. Кох виокремлює три основні напрями розвитку досліджень травми: як складник досліджень у сфері індивідуальної психології, як напрям у дослідженнях ПТСР та у спробах описати й дослідити спільний травматичний досвід і колективну травму (Koh, 2021).

Термін «моральна травма» введений Дж. Шейєм у 90-х роках минулого століття. Дослідники вводять нові контексти розуміння конструкту моральної травми, проте зараз немає єдиного консенсусного визначення (Griffin, et al., 2019).

Найбільш ґрунтовні дослідження моральної травми відбулись у контексті аналізу військової травми (Shay, 2014; Drescher, et al., 2011; Litz, et al., 2009; Griffin, et al., 2019; McDonald, 2017). Запропоновані визначення моральної травми частково збігаються з формулюванням визначень інших психічних конструктів, що суттєво ускладнює діагностику моральної травми (Farnsworth, et al., 2014). Моральна травма – це стан глибокого емоційного і психологічного дистресу, що виникає внаслідок порушення основних моральних цінностей людини (O'Connor, 2021).

Дж. Шей осмислив моральну травму через три основні компоненти: 1) зраду того, що правильно, 2) особою, яка має законну владу, 3) ситуації з високими ставками (Shay, 2014).

К. Дрешер використовує термін «моральна травма» для опису наслідків різних актів бездіяльності чи дій під час війни, які спричиняють внутрішній конфлікт. К. Дрешер та інші визначають моральну травму як порушення в розумінні особистої моралі та здатності діяти справедливо (Drescher, et al., 2011).

Б. Літц та його колеги визначають моральну травму як ушкодження моральної совісті та цінностей людини, спричинене актом сприйняття морального проступку, що породжує глибоку емоційну провину та сором, а в деяких випадках також відчуття зради, гніву та глибокої моральної дезорієнтації; вчинення, неможливість запобігти, чи дізнання про вчинки, які переступають глибоко закріплені моральні переконання та очікування. Б. Літц зосереджується на когнітивних, поведінкових та емоційних аспектах моральної травми, стверджуючи, що когнітивний дисонанс виникає після сприйнятого морального проступку, що призводить до стабільних внутрішніх приписів вини, та переживання сорому, провини чи тривоги. Б. Літц відрізняє моральну травму від ПТСР, зазначаючи, що туга, провина і сором є ознаками незмінної совісті, а наявність моральної шкоди вказує

на здорові очікування про добро, гуманність і справедливість (Litz, et al., 2009).

Б. Гріффін зі співавторами визначає моральну травму як сильні переживання та функціональні порушення, що виникають в осіб, які зазнали травматичних подій, що порушують їхні моральні цінності (Griffin, et al., 2019).

М. Макдональд розглядає моральну травму в релігійному контексті. На його думку, моральна травма є наслідком порушення основних моральних переконань людини, що може негативно впливати на характер та руйнувати моральність особистості й переконання, породжуючи почуття безглуздості, провини, сорому та зневіри, що може призвести до внутрішньої туги, відчуження, звикання, заподіяння собі шкоди та самогубства. М. Макдональд розширює моральні емоції до відрази, гніву та збентеження (McDonald, 2017).

Моральна травма не класифікується як психічний розлад, проте може впливати на сфери емоційного, психологічного, поведінкового, соціального та духовного функціонування особистості. Моральна травма зосереджується на симптомах, пов'язаних із переживанням відчуття провини, сорому чи огиди, що може сприяти розвитку проблем психічного здоров'я, включно з депресією, ПТСР та тривожними розладами.

Виникнення моральних ушкоджень пов'язане з різними видами травм, які об'єднує те, що вчинки або бездіяльність людей порушували важливий моральний кодекс поведінки, завдавали шкоди чи зради іншим або не запобігали заподіяння шкоди. Приклади таких травм містять катастрофи з масовими жертвами. Між різними групами населення можуть існувати важливі відмінності, які залежатимуть від оцінки людьми порушення важливого морального кодексу в їх соціальному контексті (Currier, et al., 2015). Люди, які пережили моральну травматизацію, можуть мати великі труднощі у сфері довіри іншим людям (O'Connor, 2021).

Люди, для яких характерна моральна травма, часто відмовляються і уникають розмов про свої переживання. Раннє генерування, оновлення інформації та її зв'язок із пам'яттю є особливо важливим в тому місці, в якому переживається моральна травма, оскільки під час звернення до пам'яті можуть виникати емоції, що викликають почуття сорому (Greene, et al., 2020). Для відновлення психологічного благополуччя та психічного здоров'я робота з моральною травмою є необхідним етапом психологічної допомоги. Моральна травма є підвидом психічної травми, яка має свою специфіку в емоційному переживанні (емоції сорому, провини, огиди, злості, смутку) (Засекина, Гордовська, 2021).

Зростання інтересу до ґрунтового вивчення моральної травми з метою підвищення рівня психічного здоров'я населення зумовлює виникнення потреби дослідження моральної шкоди через призму конкретних культурних та загальнолюдських цінностей, розширюючи розуміння концепції моральної травми як психологічного феномену, пов'язаного з військовою травмою (Coady, et al., 2020).

Е. О'Коннор вважає, що важливим напрямом у дослідженні моральної травми як важливого складника, що впливає на психічне здоров'я, необхідне подальше вивчення її в етичному та духовному вимірах (О'Коннор, 2021).

Протягом останніх років збільшується кількість наукових праць, у яких конструкт моральної травми досліджується у контексті моралі. Цей підхід розкриває розуміння моральної травми як ушкодження внутрішніх переконань людини, оскільки травматичний досвід порушує суб'єктивні уявлення людини про правильне і неправильне. Якщо особистість не може інтегрувати нові знання та уявлення у власну систему світогляду, то вона відчуватиме негативні моральні емоції, а саме почуття провини та сорому (Zasiekina, Zasiekin, 2020).

Дж. Крол та Е. Іган виокремлюють у конструкті моралі три складники: когнітивний, представлений моральними стандартами; емоційний, який виражається через моральні емоції; поведінковий, що містить моральні рішення, наміри та поведінку. Моральні емоції відіграють вирішальну роль у суб'єктивних намірах людини робити добрі чи погані вчинки і впливають на моральні рішення (Kroll, Egan, 2004). Моральне ушкодження узгоджується з усіма компонентами моралі. Воно представлене моральними нормами та моральними судженнями, що розвиваються в моральних міркуваннях, моральній поведінці, моральних емоціях та моральних наслідках (Bryan, et al., 2016).

Моральні стандарти визначаються як інтегроване моральне знання про правильні та неправильні речі. Моральні судження містять моральні думки та рішення щодо моральної поведінки інших людей. Моральні міркування стосуються вирішення моральних проблем, що виникають із моральних норм і суджень, та передбачають моральний вибір. Моральна поведінка представлена специфічними поведінковими актами, які впливають із моральних міркувань та морального вибору. Моральні емоції є індивідуальними почуттями та установками, пов'язаними з прийняттям або відхиленням моральних норм. Моральні наслідки пов'язані з психологічними наслідками моральної травми, як-от страждання, кошмари, нав'язливі спогади (Zasiekina, Zasiekin, 2020).

Термін «моральна травма» пов'язаний із проблемами психічного здоров'я, включаючи

ПТСР, депресію і суїцидальність (Williamson, et al., 2018). Досвід переживання потенційно морально травматичних подій може призвести до негативних думок про себе, глибокого почуття сорому, провини чи огиди, що може поглибити проблеми психічного здоров'я (депресію, ПТСР та тривожність) (Засєкіна, Гордовська, 2021).

Визначення моральної травми частково збігається з визначенням інших психологічних конструктів, як-от посттравматичний стресовий розлад, тривалий травматичний стрес, колективна травма тощо. Оскільки визначення моральної травми має суттєві індивідуальні риси, то важливим є розмежування цих понять, виокремлення ключових спільних та відмінних особливостей.

Досвід моральної травми призводить до низки симптомів психологічного дистресу (Frankfurt, Frazier, 2016), які, крім традиційних профілів симптомів ПТСР, передбачають вищі рівні провини, гніву, сорому, депресії та соціальної ізоляції (Griffin, et al., 2019).

Переживання травматичних подій, які порушують відчуття безпеки, можуть спровокувати виникнення травматичного стресу. Стрес набуває травматичного характеру у випадках, коли наслідком переживання стресової ситуації є виникнення порушень у сфері психічного здоров'я. Переживання травматичного стресу в життєвій історії для деяких людей може бути фактором розвитку ПТСР. Ключовою відмінністю для розмежування понять травматичного стресу та тривалого травматичного стресу є пролонгованість переживання стресових подій у житті людини під час визначення останнього.

Травматичний стрес характеризується такими психологічними ознаками, як уповільнення розумових операцій, страх, занепокоєння, психічне напруження, що виникає у складних умовах повсякденного життя.

Симптомами переживання людиною тривалого травматичного стресу є послаблення функцій пам'яті, зменшення сенсорної чутливості, зниження самоконтролю, пасивність поведінки, депресивний розлад (Козігора, 2021). Тривалий травматичний стрес має схожі ознаки з моральною травмою, він не визначається як тривожний розлад, це стан, який характеризується переживанням відчуття постійної загрози. Явище тривалого травматичного стресу визначають з урахуванням контексту стресових факторів, тимчасового розташування факторів, що викликали стрес, складності розрізнення реальної та сприйнятої загрози та відсутності зовнішніх захисних механізмів (Eagle, Kaminer, 2013).

О. Нутман-Шварц та Я. Шовал-Цукерман визначають тривалий травматичний стрес як моделі емоцій, поведінки та сприйняття серед

окремих людей, сімей, громад та суспільств (Nuttman-Shwartz, Shoval-Zuckerman, 2016).

Отже, досвід переживання травматичної події може бути чинником розвитку травматичного стресу та моральної травматизації. Проте поняття травматичного стресу охоплює фізіологічні та психологічні реакції організму, що виникають через відчуття порушення безпеки та загрози, які супроводжують переживання травматичної події, тоді як моральна травма стосується ушкоджень моральної совісті та цінностей людини, спричинених суб'єктивним сприйняттям та переживанням в індивідуальному досвіді людини самої ситуації як травматичної.

Важливим аспектом у дослідженні моральної травми є розмежування понять моральної травми та ПТСР. Визначення та діагностичні критерії для ПТСР залишаються складними та неоднозначними, що може бути пояснено складним характером ПТСР та недостатніми дослідженнями щодо нього (Xue-Rong, et al., 2018).

ПТСР – психічний розлад, різновид неврозу, що виникає в результаті переживання однієї чи кількох психотравматичних подій, як-от військові дії, теракти, аварії чи стихійні лиха, катастрофи, важка фізична травма, побутове чи статеве насильство, загроза смерті, перебування свідком або винуватцем чужої смерті (Friedman, et al., 1994).

ПТСР виявляється як довготермінова реакція на стрес, наявна щонайменше протягом чотирьох тижнів після травматичної події. Симптоми передбачають повторне небажане переживання події, підвищене збудження, емоційне оніміння та уникнення подразників, включно з думками, які можуть нагадувати про подію. Багато людей відчувають принаймні деякі з цих симптомів одразу після травми (Kessler, et al., 1995).

Моральна травма зосереджується на симптомах, пов'язаних із переживанням відчуття сорому, провини, тривоги, тоді як ключовим симптомом при ПТСР є переживання страху (Farnsworth, Jacob, 2014). Моральна травма і посттравматичний стрес можуть існувати одночасно, вони не тотожні. Посттравматичний стрес – це насамперед реакція, пов'язана з відчуттям значної загрози життю. Моральна травма характеризується через відчуття сорому та провини, що часто призводить до втрати ідентичності та сенсу. Це глибший, духовний стан (Tick, 2014).

Моральна травма, на противагу ПТСР, не є психічним розладом, але вона може виникнути поряд із ним, а також спричиняти розвиток ПТСР та інших психічних проблем (Williamson, et al., 2018). Часто під час лікування ПТСР моральна травма є важливою частиною клінічної картини. Переживання моральної травми можна концептуалізувати,

використовуючи когнітивну модель ПТСР А. Елерс та Д. Кларка. Припускається, що посттравматичний стресовий розлад стає стійким, коли люди обробляють травму так, що призводить до відчуття серйозної, поточної загрози. Почуття загрози виникає як наслідок надмірно негативної оцінки травми або її наслідків та порушення автобіографічної пам'яті, що характеризується поганою деталізацією та контекстуалізацією, сильною асоціативною пам'яттю та сильним сприйняттям. Зміна негативних оцінок та пам'яті травм перешкоджається низкою проблемних поведінкових та когнітивних стратегій (Ehlers, Clark, 2000). Основний фактор посттравматичного стресового розладу більше узгоджується з конструюванням сенсу травматичної події, ніж із самою подією (Cromer, Smyth, 2010). Навіть за клінічною оцінкою посттравматичних симптомів посттравматичний стресовий розлад майже ніколи не виявляється в чистому вигляді, а завжди супроводжується іншими клінічними симптомами (Maercker, 2009), психосоціальними труднощами, проблемами стосунків та ідентичності, а також екзистенційними проблемами. Однак ці фактори не інтегровані в теоретичні моделі психотравматології (Maercker, Horn, 2013).

Характер пам'яті про травму також може бути важливим для розуміння ПТСР, пов'язаного з моральною травмою. Пацієнти часто повідомляють про відчуття оніміння, дисоціацію, відчуття майже «поза тілом» під час моральної травматичних переживань, що впливає на когнітивну обробку події. Інші способи поведінки, які асоціюються з моральними ушкодженнями, як-от зловживання алкогольними речовинами та заподіяння собі шкоди, перешкоджають переоцінці негативних думок та обробці травми пам'яттю (Murray, Ehlers, 2021).

Для неї характерне підвищене реагування на подразники, дратівливість, послаблення функцій пам'яті, концентрації уваги, високий рівень тривожності, уникання (Козігора, 2021). Незважаючи на численні дослідження та перегляди діагностичних критеріїв ПТСР, залишається незрозумілим, який тип та ступінь стресу здатні викликати ПТСР. Реакції страху, особливо ті, що стосуються бойових травм, вважаються достатніми, щоб спровокувати симптоми ПТСР (Xue-Rong, et al., 2018). Однак виявлено, що низка інших типів стресових факторів корелює з ПТСР, включно із соромом та провинною, які становлять моральні ушкодження, спричинені порушеннями під час війни серед військовослужбовців із глибокими морально-етичними переконаннями (Nash, Litz, 2013).

Вплив моральної травми є поширеним явищем серед військовослужбовців і незалежним фактором ризику для розвитку ПТСР

та великого депресивного розладу. Виявлено стійкий зв'язок між впливом моральних ушкоджень та несприятливими наслідками для психічного здоров'я особистості (Nazarov, et al., 2018).

Моральна травма, на відміну від ПТСР, не визначається як тривожний розлад і стосується дезінтегративного сенсу з урахуванням моралі (моральних норм, моральних міркувань, моральної поведінки та моральних емоцій) (Zasiekina, Zasiekin, 2020). Для людини досвід морально травматичної ситуації не завжди призводить до посттравматичного стресового розладу (Barnes, et al., 2019). Ключовою передумовою розвитку ПТСР у потенційно морально шкідливих подіях є конструювання сенсу події, що виражає дисонанс між моральними стандартами та реальною поведінкою, що призводить до моральних емоцій сорому та провини (Griffin, et al., 2019). Із моральними ушкодженнями, травмами особистості та історичними травмами асоціюється поняття колективної травми (Coady, et al., 2020).

Г. Гіршбергер визначає колективну травму як психологічну реакцію на травматичну подію, спільну для визначеної групи людей. Колективна травма відображає історичний факт або спогади про травматичну подію, що сталася з групою людей. Трагедія, що закарбувалася у колективній пам'яті, не лише представлена у пам'яті групи, а й передбачає, окрім відтворення подій, постійну реконструкцію травми, намагаючись її осмислити. Колективна пам'ять про травму відрізняється від пам'яті особистості, оскільки колективна пам'ять зберігається поза життям тих, хто безпосередньо пережив травматичні події, і запам'ятовується учасниками групи, які можуть бути далекими від цих подій у часі та просторі (Hirschberger, 2018). Розрізняють маркери колективної ідентичності, які на практиці переплітаються, проте за їх допомогою можна ідентифікувати колективну травму. До цих маркерів належать колективні оповідання, колективні емоції, колективні ментальні моделі, норми та цінності (König, Reimann, 2018). Є загальне уявлення, що колектив має форму спільної свідомості, яка концептуалізується через такі конструкти, як «соціальна історія», «спільна пам'ять», «колективний розум» (Koh, 2021).

Колективна травматична пам'ять не обмежена в часі. Коли людина опиняється у ментальному просторі, де з нею знову трапляється травматична подія, вона не переживає її знову як подію минулого, а сприймає як те, що відбувається в сьогоденні, і реагує відповідно до цього досвіду (Trauma-Informed Care in Behavioral Health Services, 2014).

Висновки з останніх досліджень указують на трансгенераційні механізми колективної травми, що виявляються у симптомах ПТСР у прямих нащадків колективної травми (Bezo,

Maggi, 2015). Якщо досвід, що переживає двоє чи більше людей, має колективний характер, то їхній спільний травматичний досвід можна охарактеризувати як колективну травму. Однак для того, щоб досвід уважався колективним, необхідним є існування суб'єктивності такого досвіду, тобто певного рівня однаковості в сприйнятті та переживанні такого досвіду. У разі колективної травми ми можемо розглядати певний ступінь подібності в травмі всіх людей, що належать до колективу. Хоча загальний досвід кожного з цих людей не може бути ідентичним, проте вони мають певний ступінь спільного досвіду на основі територіальної спільності. Травматичний досвід колективу містить компоненти як колективної (спільної) травми, так і особистої (індивідуальної). Можна поділити спільний досвід травми, заснований на географічній спільності, як колективну травму, тоді як спільний досвід травми, що ґрунтується на ідентичності, етнічній належності чи культурі, – як культурну. Культурна травма є підмножиною та унікальною формою колективної травми (Koh, 2021).

Отже, конструкт колективної травми, на противагу моральній, передбачає наявність спільного травматичного досвіду певної групи людей, натомість поняття моральної травми розглядається в контексті індивідуального досвіду.

Травматичний досвід колективу містить компоненти як колективної (спільної) травми, так і особистої (індивідуальної). Для моральної травми ключову роль відіграє суб'єктивне сприйняття та переживання в індивідуальному досвіді людини самої ситуації як травматичної, наявність досвіду колективної травми означає, що існує суб'єктивність такого досвіду, тобто певний рівень однаковості в сприйнятті та переживанні такого досвіду людьми. Отже, наявність суб'єктивного досвіду є спільною для моральної та колективної травми.

Колективна пам'ять про травму відрізняється від пам'яті моральної травми особистості, оскільки колективна пам'ять зберігається поза життям тих конкретних людей, які безпосередньо пережили травматичні події, і запам'ятовується учасниками групи, які можуть бути далекими від цих подій у часі та просторі, а моральна травма існує у пам'яті конкретної особистості що зазнала моральної травматизації.

Колективну травму ідентифікують через такі маркери колективної ідентичності, як колективні оповідання, колективні емоції, колективні ментальні моделі, норми та цінності, тоді як моральну травму визначають через моральні норми та моральні судження, що розвиваються в моральних міркуваннях, моральній поведінці, моральних емоціях та моральних наслідках.

Висновки

Провівши аналіз визначень понять моральної травми, травматичного стресу, посттравматичного стресового розладу та концепції колективної травми, визначено, що моральна травма часто узгоджується з індивідуальним та колективним контекстом, тоді як посттравматичний стресовий розлад завжди пов'язаний з індивідуальною травмою. Колективна травма часто пов'язана з історичною травмою, травмою ідентичності та культурною травмою.

Поняття травматичного стресу охоплює фізіологічні та психологічні реакції організму, що виникають через відчуття порушення безпеки та загрози, тоді як моральна травма стосується ушкоджень моральної совісті та цінностей людини, спричинених суб'єктивним сприйняттям та переживанням в індивідуальному досвіді ситуації як травматичної.

Ключовим симптомом при ПТСР є переживання страху, тоді як моральна травма зосереджується на симптомах, пов'язаних із переживанням відчуття вини, сорому, провини та тривоги. Моральна травма, на відміну від ПТСР, не визначається як тривожний розлад і стосується дезінтегративного сенсу з урахуванням моралі (моральних норм, моральних міркувань, моральної поведінки та моральних емоцій).

Колективна травма передбачає наявність спільного травматичного досвіду певної

групи людей, натомість поняття моральної травми розглядається в контексті індивідуального досвіду. Колективна пам'ять зберігається поза життям тих конкретних людей, які безпосередньо пережили травматичні події, натомість моральна травма існує в пам'яті конкретної особистості, котра зазнала моральної травматизації. Колективну травму ідентифікують через такі маркери колективної ідентичності, як колективні оповідання, колективні емоції, колективні ментальні моделі, норми та цінності, тоді як моральну травму визначають через моральні норми та моральні судження, що розвиваються в моральних міркуваннях, моральній поведінці, моральних емоціях та моральних наслідках.

Ключова відмінність моральної травми (порівняно з посттравматичним стресовим розладом, колективною травмою та постійним травматичним стресом) узгоджується з негативними моральними емоціями, як-от почуття провини, сорому, огиди, страху та тривоги.

Перспективами подальших досліджень є вивчення конструкту моральної травми в контексті психології геноциду як колективної та історичної травми, що становить методологічну основу емпіричного дослідження моральної травми як наслідку геноциду.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Засекіна Л.В., Гордовська Т.І. Голодомор як психічна та моральна травма у сімейних жіночих наративах. *Міждисциплінарні підходи у дослідженні Голодомору-геноциду: матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції*, (Київ, 19 листопада 2020 р.). 2021. С. 49–52.
2. Козігора М.А. Концептуальні межі понять «стрес», «тривалий травматичний стрес», «посттравматичний стресовий розлад». *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*. 2021. № 97. С. 56–58.
3. Колпакчи О.С. Науково-теоретичне вивчення проблеми формування етичних цінностей професійної діяльності майбутніх практичних психологів. *Молодий вчений*. 2019. № 7(71), С. 226–230.
4. Barnes, H. A., Hurley, R. A., Taber, K. H. Moral injury and PTSD: often co-occurring yet mechanistically different. *The Journal of neuropsychiatry and clinical neurosciences*. 2019. Vol. 31(2). Pp. 98–103.
5. Bezo, B., Maggi, S. Living in «survival mode»: Intergenerational transmission of trauma from the Holodomor genocide of 1932–1933 in Ukraine. *Social Science & Medicine*. 2015. Pp. 87–94.
6. Bryan, C.J., Bryan, A.O., Anestis, M.D., Anestis, J.C., Green, B.A., Etienne, N., ... Ray-Sannerud, B. Measuring moral injury: Psychometric properties of the moral injury events scale in two military samples. *Assessment*. 2016. Vol. 23(5). Pp. 557–570.
7. Coady, A., Carney J. R., Frankfurt, S., Litz, B.T. Development of the moral injury construct. In Kelle, B. E. (Ed.) *Moral Injury: A Guidebook for Understanding and Engagement*. 2020. Pp. 21–32.
8. Cromer, L. D., Smyth, J. M. Making meaning of trauma: Trauma exposure doesn't tell the whole story. *Journal of Contemporary Psychotherapy: On the Cutting Edge of Modern Developments in Psychotherapy*. 2010. Vol. 40(2). Pp. 65–72.
9. Currier, J., McCormick, W., Drescher, K. How do morally injurious events occur? A qualitative analysis of perspectives of Veterans with PTSD. *Traumatology*. 2015. Vol. 21. Pp. 106–116.
10. Drescher, K. D., Foy, D. W., Kelly, C., Leshner, A., Schutz, K., Litz, B. An exploration of the viability and usefulness of the construct of moral injury in war veterans. *Traumatology*. 2011. Vol. 17(1). Pp. 8–13.
11. Eagle, G., Kaminer, D. Continuous traumatic stress: Expanding the lexicon of traumatic stress. *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*. 2013. Vol. 19(2). Pp. 85–99.
12. Ehlers, A., Clark, D. M. A cognitive model of posttraumatic stress disorder. *Behaviour: Research and Therapy*. 2000. Vol. 38. Pp. 319–345.
13. Farnsworth, J. K., Drescher, K. D., Nieuwsma, J. A., Walser, R. B., & Currier, J. M. The role of moral emotions in military trauma: Implications for the study and treatment of moral injury. *Review of General Psychology*. 2014. Vol. 18(4). Pp. 249–262.

14. Frankfurt, S., Frazier, P. A review of research on moral injury in combat veterans. *Military Psychology*. 2016. Vol. 28(5). Pp. 318–330.
15. Friedman, M. J., Schnurr, P. P., McDonagh-Coyle, A. Post-traumatic stress disorder in the military veteran. *Psychiatric clinics of North America*. 1994. Vol. 17(2). Pp. 265–277.
16. Greene, T., Bloomfield, M. A. P., Billings, J. Psychological trauma and moral injury in religious leaders during COVID-19. *Psychological Trauma: Theory, Research, Practice, and Policy*. 2020. Vol. 12 (S1). Pp. 143–145.
17. Griffin, B.J., Purcell, N., Burkman, K., Litz, B.T., Bryan, C.J., Schmitz, M., ... Maguen, S. Moral Injury: An Integrative Review. *Journal of Traumatic Stress*. 2019. Vol. 32(3). Pp. 350–362.
18. Hirschberger, G. Collective Trauma and the Social Construction of Meaning. *Frontiers in Psychology*. 2018. Vol. 9. Article 1441.
19. Kessler, R. C., Sonnega, A., Bromet, E., Hughes, M., Nelson, C. B. Posttraumatic stress disorder in the National Comorbidity Survey. *Archives of General Psychiatry*. 1995. Vol. 52. Pp. 1048–1060.
20. Koh, E. The Healing of Historical Collective Trauma. *Genocide Studies and Prevention*. 2021. Vol. 15(1). Pp. 115–133.
21. König, U., Reimann, C. Closing a gap in conflict transformation: Understanding collective and transgenerational trauma. *Perspektive Mediation*. 2018. Vol. 3. Pp. 8–20.
22. Kroll, J., Egan, E. Psychiatry, Moral Worry, and the Moral Emotions. *Journal of Psychiatric Practice*. 2004. Vol. 10(6). Pp. 352–360.
23. Litz, B. T., Stein, N., Delaney, E., Lebowitz, L., Nash, W. P., Silva, C., Maguen, S. Moral injury and moral repair in war veterans: A preliminary model and intervention strategy. *Clinical Psychology Review*. 2009. Vol. 29(8). Pp. 695–706.
24. Long, A. A., Sedley, D. N. The Hellenistic Philosophers: Translations of the Principal Sources with Philosophical Commentary. *Cambridge: Cambridge University Press*. 1987. Pp. 366–367.
25. Maercker, A. Posttraumatische Belastungsstörungen. *Heidelberg: Springer*. 2009. Pp. 13–32.
26. Maercker, A., Horn, A. B. A Socio-interpersonal perspective on PTSD: The case for environments and interpersonal processes. *Clinical Psychology and Psychotherapy*. 2013. Vol. 20. Pp. 465–481.
27. McDonald, M. *Haunted by a different ghost: Re-thinking moral injury. Essays in Philosophy*. 2017. Vol. 18(2). Pp. 1–16.
28. Murray, H., Ehlers, A. Cognitive therapy for moral injury in post-traumatic stress disorder. *Cambridge University Press: The Cognitive Behaviour Therapist*. 2021. Vol. 14. Pp. 1–19.
29. Nash, W. P., Litz, B. T. Moral injury: a mechanism for war-related psychological trauma in military family members. *Clin Child Fam Psychol Rev*. 2013. Vol. 16(4). Pp. 365–75.
30. Nazarov, A., Fikretoglu, D, Liu A, Thompson, M, Zamorski, M. A. Greater prevalence of post-traumatic stress disorder and depression in deployed Canadian Armed Forces personnel at risk for moral injury. *Acta Psychiatr Scand*. 2018. Vol. 137(4). Pp. 342–54.
31. Nuttman-Shwartz, O., Shoval-Zuckerman, Y. Continuous traumatic situations in the face of ongoing political violence: The relationship between CTS and PTSD. *Trauma, Violence, & Abuse*. 2016. Vol. 17(5). Pp. 562–570.
32. O'Connor, A. Moral injury. Therapy can help military veterans and NHS frontline staff come to terms with the soul-wound of moral injury. *Therapy today*. 2021. Pp. 35–37.
33. Shay, J. Moral injury Psychoanalytic Psychology. 2014. Vol. 31(2). Pp. 182–191.
34. Storr, C. L., Jalongo, N.S., Anthony, J.C., Breslau, N. Childhood antecedents of exposure to traumatic events and post-traumatic stress disorder. *American Journal of Psychiatry*. 2007. Vol. 164(1). Pp. 119–25.
35. Tick, E. Warrior's return: restoring the soul after war. *Louisville, CO: Sounds True Publishing*. 2014. Pp. 15–43.
36. Trauma-Informed Care in Behavioral Health Services Treatment Improvement Protocol. *Abuse and Mental Health Services Administration (US)*. 2014. Vol. 57.
37. Williamson, V., Stevelink, S. A., Greenberg, N. Occupational moral injury and mental health: systematic review and meta-analysis. *British Journal of Psychiatry*. 2018. Pp. 339–346.
38. Wilson, C., Ford, J. Concept of Trauma and Guidance for a Trauma-Informed Approach. *SAMHSA's Trauma and Justice Strategic Initiative*. 2014. Pp. 7–9.
39. Wingo, A. P., Ressler, K. J., Bradley, B. Resilience characteristics mitigate tendency for harmful alcohol and illicit drug use in adults with a history of childhood abuse: A cross-sectional study of 2024 inner-city men and women. *Journal of Psychiatric Research*. 2014. Vol. 51. Pp. 93–99.
40. Xue-Rong Miao, Qian-Bo Chen, Kai Wei, Kun-Ming Tao, Zhi-Jie Lu. Posttraumatic stress disorder: from diagnosis to prevention. *Military Medical Research*. 2018. Vol. 5. Article number 32.
41. Zasiakina, L., Zasiakin S. Verbal Emotional Disclosure of Moral Injury in Holodomor Survivors. *Psycholinguistics*. 2020. Vol. 28(1). Pp. 41–58.

REFERENCES:

1. Zasiakina L. V., Hordovska T. I. (2021) Holodomor yak psikhichna ta moralna travma u simeinykh zhinochykh naratyvakh [The Holodomor as mental and moral injury in family female narratives]. *Mizhdystsyplinarni pidkhody u doslidzhenni Holodomoru-henotsydu: materialy IV Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii, (Kyiv, 19 lystopada 2020 r.) - Interdisciplinary approaches in the study of the Holodomor-genocide: materials of the IV International scientific-practical conference, (Kyiv, November 19, 2020)*. 49-52 [in Ukrainian].
2. Kozihora M. A. (2021) Kontseptualni mezhi poniat "stress", "tryvalyi travmatychnyi stress", "posttravmatychnyi stresovyi rozlad" [Conceptual boundaries of the concepts "stress", "prolonged traumatic stress", "post-traumatic stress disorder"]. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*, 97, 56-58 [in Ukrainian].

3. Kolpakchy O. S. (2019) Naukovo-teoretychne vyvchennia problemy formuvannia etychnykh tsinnosti profesiiinoi diialnosti maibutnykh praktychnykh psykholohiv [Scientific-theoretical study of problems forming ethical values in professional activity of future practical psychologists]. *Molodyi vchenyi - Young Scientist*, 7(71), 226-230 [in Ukrainian].
4. Barnes, H. A., Hurley, R. A., Taber, K. H. (2019). Moral injury and PTSD: often co-occurring yet mechanistically different. *The Journal of neuropsychiatry and clinical neurosciences*, 31(2), 98-103.
5. Bezo, B., Maggi, S. (2015). Living in «survival mode»: Intergenerational transmission of trauma from the Holodomor genocide of 1932–1933 in Ukraine. *Social Science & Medicine*, 87-94.
6. Bryan, C.J., Bryan, A.O., Anestis, M.D., Anestis, J.C., Green, B.A., Etienne, N., ... Ray-Sannerud, B. (2016). Measuring moral injury: Psychometric properties of the moral injury events scale in two military samples. *Assessment*, 23(5), 557-570.
7. Coady, A., Carney J. R., Frankfurt, S., Litz, B.T. (2020). Development of the moral injury construct. In Kelle, B. E. (Ed.) *Moral Injury: A Guidebook for Understanding and Engagement*. 21-32.
8. Cromer, L. D., Smyth, J. M. (2010). Making meaning of trauma: Trauma exposure doesn't tell the whole story. *Journal of Contemporary Psychotherapy: On the Cutting Edge of Modern Developments in Psychotherapy*, 40(2), 65-72.
9. Currier, J., McCormick, W., Drescher, K. (2015). How do morally injurious events occur? A qualitative analysis of perspectives of Veterans with PTSD. *Traumatology*, 21, 106-116.
10. Drescher, K. D., Foy, D. W., Kelly, C., Leshner, A., Schutz, K., Litz, B. (2011). An exploration of the viability and usefulness of the construct of moral injury in war veterans. *Traumatology*, 17(1), 8-13.
11. Eagle, G., Kaminer, D. (2013). Continuous traumatic stress: Expanding the lexicon of traumatic stress. *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*, 19(2), 85-99.
12. Ehlers, A., Clark, D. M. (2000). A cognitive model of posttraumatic stress disorder. *Behaviour Research and Therapy*, 38, 319-345.
13. Farnsworth, J. K., Drescher, K. D., Nieuwsma, J. A., Walser, R. B., & Currier, J. M. (2014). The role of moral emotions in military trauma: Implications for the study and treatment of moral injury. *Review of General Psychology*, 18(4), 249-262.
14. Frankfurt, S., Frazier, P. (2016). A review of research on moral injury in combat veterans. *Military Psychology*, 28(5), 318-330.
15. Friedman, M. J., Schnurr, P. P., McDonagh-Coyle, A. (1994). Post-traumatic stress disorder in the military veteran. *Psychiatric clinics of North America*, 17(2), 265-277.
16. Greene, T., Bloomfield, M. A. P., Billings, J. (2020). Psychological trauma and moral injury in religious leaders during COVID-19. *Psychological Trauma: Theory, Research, Practice, and Policy*, 12 (S1), 143-145.
17. Griffin, B.J., Purcell, N., Burkman, K., Litz, B.T., Bryan, C.J., Schmitz, M., ... Maguen, S. (2019). Moral Injury: An Integrative Review. *Journal of Traumatic Stress*, 32(3), 350-362.
18. Hirschberger, G. (2018). Collective Trauma and the Social Construction of Meaning. *Frontiers in Psychology*, 9, Article 1441.
19. Kessler, R. C., Sonnega, A., Bromet, E., Hughes, M., Nelson, C. B. (1995). Posttraumatic stress disorder in the National Comorbidity Survey. *Archives of General Psychiatry*, 52, 1048-1060.
20. Koh, E. (2021) The Healing of Historical Collective Trauma. *Genocide Studies and Prevention*, 15(1), 115-133.
21. König, U., Reimann, C. (2018). Closing a gap in conflict transformation: Understanding collective and transgenerational trauma. *Perspektive Mediation*, 3, 8-20.
22. Kroll, J., Egan, E. (2004). Psychiatry, Moral Worry, and the Moral Emotions. *Journal of Psychiatric Practice*, 10(6), 352-360.
23. Litz, B. T., Stein, N., Delaney, E., Lebowitz, L., Nash, W. P., Silva, C., Maguen, S. (2009). Moral injury and moral repair in war veterans: A preliminary model and intervention strategy. *Clinical Psychology Review*, 29(8), 695-706.
24. Long, A. A., Sedley, D. N. (1987). The Hellenistic Philosophers: Translations of the Principal Sources with Philosophical Commentary. *Cambridge: Cambridge University Press*. 366-367.
25. Maercker, A. (2009). Posttraumatische Belastungsstörungen. *Heidelberg: Springer*. 13-32.
26. Maercker, A., Horn, A. B. (2013). A Socio-interpersonal perspective on PTSD: The case for environments and interpersonal processes. *Clinical Psychology and Psychotherapy*, 20, 465-481.
27. McDonald, M. (2017). Haunted by a different ghost: Re-thinking moral injury. *Essays in Philosophy*, 18(2), 1-16.
28. Murray, H., Ehlers, A. (2021). Cognitive therapy for moral injury in post-traumatic stress disorder. *Cambridge University Press: The Cognitive Behaviour Therapist*, 14, 8.
29. Nash, W. P., Litz, B. T. (2013). Moral injury: a mechanism for war-related psychological trauma in military family members. *Clin Child Fam Psychol Rev*, 16(4), 365-75.
30. Nazarov, A., Fikretoglu, D., Liu A, Thompson, M, Zamorski, M. A. (2018). Greater prevalence of post-traumatic stress disorder and depression in deployed Canadian Armed Forces personnel at risk for moral injury. *Acta Psychiatr Scand*, 137(4), 342-54.
31. Nuttman-Shwartz, O., Shoval-Zuckerman, Y. (2016). Continuous traumatic situations in the face of ongoing political violence: The relationship between CTS and PTSD. *Trauma, Violence, & Abuse*, 17(5), 562-570.
32. O'Connor, A. (2021) Moral injury. Therapy can help military veterans and NHS frontline staff come to terms with the soul-wound of moral injury. *Therapy today*, 35-37.
33. Shay, J. (2014) Moral injury. *Psychoanalytic Psychology* 31(2), 182-191.
34. Storr, C. L., Ialongo, N.S., Anthony, J.C., Breslau, N. (2007). Childhood antecedents of exposure to traumatic events and post-traumatic stress disorder. *American Journal of Psychiatry*, 164(1), 119-25.

35. Tick, E. (2014). Warrior's return: restoring the soul after war. *Louisville, CO: Sounds True Publishing*, 15-43.
36. Trauma-Informed Care in Behavioral Health Services Treatment Improvement Protocol (2014) *Abuse and Mental Health Services Administration (US) No. 57*.
37. Williamson, V., Stevelink, S. A., Greenberg, N. (2018). Occupational moral injury and mental health: systematic review and meta-analysis. *British Journal of Psychiatry*, 339-346.
38. Wilson, C., Ford, J., (2014). Concept of Trauma and Guidance for a Trauma-Informed Approach. *SAMHSA's Trauma and Justice Strategic Initiative*, 7-9.
39. Wingo, A. P., Ressler, K. J., Bradley, B. (2014). Resilience characteristics mitigate tendency for harmful alcohol and illicit drug use in adults with a history of childhood abuse: A cross-sectional study of 2024 inner-city men and women. *Journal of Psychiatric Research*, 51, 93-99.
40. Xue-Rong Miao, Qian-Bo Chen, Kai Wei, Kun-Ming Tao, Zhi-Jie Lu. (2018). Posttraumatic stress disorder: from diagnosis to prevention. *Military Medical Research*, 5, Article number 32.
41. Zasiiekina, L., Zasiiekin S. (2020) Verbal Emotional Disclosure of Moral Injury in Holodomor Survivors. *Psycholinguistics*, 28(1), 41-58.

*Стаття надійшла до редакції 08.09.2021.
The article was received 08 September 2021.*